

XANTUS BORÓKA

Szerkesztői önkény vs. írói szabadság

Ambrus Zoltán Solus eris című regénye A Hétben

Mottó:

A Hét-be mindenki akármit írhatott, a mondanivalónak nem volt korlátja és megszabott iránya. De senki sem írhatott művészietlenül. A mondanivalónak művészi forma kellett – művészetben a forma fontos, nem a tárgy. [...] Látom a szerkesztő Kiss Józsefet, ahogy fel-szisszen, mintha skorpió csípte volna meg egy rossz szerkezetű mondaton. Látom a művészi élvezetnek arcán elterülő boldog mosolyát, ha kellő helyen színes szóra bukkan.¹

A 19. század második felében a szépirodalmi szövegek alakulását nagymértékben meghatározta az a tény, hogy elsődleges közegüket a sajtó képezte: a terjedelmi megszorítások, vágások,² a határidőre írás vagy az olyan elvárások, hogy a tárcaregény epizódjaiba bármikor be tudjon kapcsolódni az olvasó,³ poétikai következményekkel jártak. Ehhez hasonlóan egy tárca, kritika, de akár egy vegyes hír megírását is megszorítások, utasítások befolyásolhatták.

Ambrus Zoltán esetében számos olyan levél maradt fenn – mind a kiadott levelezésben, mind az író hagyatékában lévő, kiadatlan levélanyagban –, amely a szerkesztőknek az irodalmi vagy a sajtószövegek létrejöttében betöltött szerepére utal: milyen elvárásaik voltak, hogyan írták elő íróiknak a lap profiljához való alkalmazkodást, mit gondoltak arról, hogyan kell megfelelnie a szövegeknek a célközönség ízlésének. Az általam vizsgált források közül A Hét című társadalmi, irodalmi és művészeti folyóirathoz kapcsolódó példákkal próbálom érzékeltetni, meddig terjedt a szerkesztő hatóköre, elsősorban a főszerkesztő Kiss József esetében, de egy másik munkatárs, Keszler József szerzőhöz intézett utasításaira is hozok példát.

Ambrus Zoltán A Hét indulásától a folyóirat állandó munkatársaihoz tartozott, írásai kisebb megszakításokkal 15 évig (1890–1905) voltak jelen a lap hasábjain. Szinte minden rovatot lefedett szövegeivel: fordításokat, novellákat, szépirodalmi és művészeti kritikát, majd regényeket publikált, és a folyóirat napilapokra emlékeztető, aktualitásokra fókuszáló rovataiba, mint a Krónika vagy az Innen-Onnan, is rendszeresen írt.

¹ KÓBOR Tamás: *Előszó* = Kiss József és kerek asztala. A költő prózai írásai és kortársainak visszaemlékezései, Bp., Kiss József prózai munkáinak kiadványvállalata, 1934, 6.

² THOMKA Beáta, *A pillanat formái: a rövidtörténet szerkezete és műfaja*, Újvidék, Forum, 1986.

³ SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór: 1925–1904*, Pozsony, Kalligram, 2010.

Kiss József és Ambrus munkaviszonya a kezdettől konfliktusosnak nevezhető, Kiss igyekezett Ambrust maximálisan a laphoz kötni: „Nézni hogyan írsz te más lapnak olcsóbb pénzen és túrni szeszélyeidet – nedereno!”⁴ Ezenkívül azzal vádolta az író, hogy nem tartja be a határidőket, szükség esetén nem lehet rá számítani, csapongó munkakedvével veszélyezteti a folyóirat megjelenését: „Leveled annyira confusus, hogy komolyan venni aligha lehet. Tehát én jártam el incorrect módon? Én tettem le a kalapácsot a legsürgősebb munka idején? Én kértem szerdán előleget és tagadtam meg csütörtökön a munkát? Én hagytam cserbe válságos időpontban, az évnegyed fordulóján azt a vállalatot, mely egész télen tisztességes kenyeret adott?”⁵ Ambrus pedig az alacsony vagy elmaradt honoráriumokat róta fel A Hét szerkesztőjének: „Azért a pénzért, a melyért én dolgoztam a »Hét«-nek, csak reportot írnak nálunk olyan quantumban, mint a melyet én szolgáltatam. Az én genre-omban dolgozó emberek ¼ annyi munkával keresik meg ugyanazt a pénzt a napi lapoknál v[agy] ha többet dolgoznak e ¼ résznél, jóval több fizetést is kapnak, mint nekem volt a »Hét«-nél.”⁶

Ami a szövegek megrendelését illeti, a fennmaradt levelek többségében Kiss József az Innen-Onnan és a Krónika rovatok témáit határozta meg. Előbbi rövid terjedelmű, érdeklődést keltő magyarországi és külföldi vonatkozású politikai és bulvárhíreket vagy az ezekből kiinduló miniatűr tárcákat közölte. A Krónika rovat az első számokban a hét legfontosabb eseményeit „elmékedő riport” formájában foglalta össze, később ebben a rovatban indult el az irodalom és az újságírás között elhelyezkedő műfajok burjánzása: az olvasók a hét híreivel egyre gyakrabban találkozhattak párbeszédese jelenet, „operett”, „tündérajáték”, vers, „fantázia”, „kép a jövőből”, tollrajz, levél, napló-bejegyzés és még számos más műfaji megnevezésű szövegekben.

Kedves Zoltán! Ha ezen a héten esetleg írni óhajtanál, néhány téma volna számodra. Böjti prédikáció. A Lex Heinze (A berlini erénycsöszök csapata) vagy esetleg Az orleansi herceg és a Rive rajzolója a kit a herceg tudvalévőleg meggratulált Viktória karikatúráiért. Sőt talán Cyrano Budán avagy a dilettánsokról.⁷

Kedves Zoltán!

Azt hiszem nem volna rossz krónika-téma a mellékelt hír a Kammon kávéház bezárásáról. Ha ez nem tetszenék talán lehetne a cigányprimásokról és a grófnőkről (Basty = pör tárgyalása) valamit írni, de az előbbi jobban illene a lapba.

Ha lehetne kérnélek, hogy pénteken szállítsd a kéziratot. Ha pedig esetleg nem vállalnád a témát, üzend meg.

Igaz tisztelettel üdvözöl

Kiss⁸

⁴ Kiss József Ambrus Zoltánhoz keltezés nélkül, OSZK Kézirattár, Fond 471.

⁵ K. J. A. Z.-hoz, 1890. júl. 7., uo.

⁶ A. Z. K. J.-hez, 1890. júl. 8. = AMBRUS Zoltán levelezése, s.a.r. FALLENBÜCHL Zoltán, Bp. Akadémiai Kiadó, 1963, 47.

⁷ K. J. A. Z.-hez, keltezés nélkül, OSZK Kézirattár, Fond 471.

⁸ K. J. A. Z.-hoz, 1900. ápr. 26., uo.

A szépirodalmi szövegek közül pedig néhány alkalommal a lipótvárosi polgárságot karikírozó és a hét híreire reflektáló Berzsenyi-tollrajzok tárgyát írta elő:

Kedves Zoltán!

Szükség van Berzsenyiékre, bár téma nem éppen sok van hozzá. Talán az egyetemi hölgyekről és gardedámokról lehetne írni; azután azokról a főhadnagyokról, akikből cigányprimások és artisták lesznek (e héten is egy főhadnagy a Foliesben készül föllépni), továbbá az amerikai jó Meykről stb.

Igaz szeretettel üdvözöl K.⁹

Az ötletek pusztja felsorolásán kívül olyan esetek is előfordultak, amikor a szerkesztő röviden vázolta elképzelését:

Kedves Zoltán!

A téma talán ez volna.

Balatonföldváron ezelőtt nem engedtek be zsidót. Tavaly kivételesen egy gazdag zsidónak kiadtak egy villát, amelyet keresztény drága áránál fogva nem tudott kibérelni. Idén már ledöntötték az antiszemitzmus falait s ez idő szerint csupa zsidó nyaral Balatonföldváron. Ez talán Berzsenyiéknek megjárna.

(...) Maradok igaz híved

K.¹⁰

Kiss József „megrendelő” levelein kívül Keszler Józseftől és Kóbor Tamástól olvashatunk még olyan üzeneteket, amelyben valamilyen utasítást közölnek az íróval. Keszler József egyik Ambrushoz intézett levelében az elküldött szöveg címét kifogásolta:

Kedves Ambrus.

A Te címed nem felel meg a cikknek. Ez nem újságcikk, hanem revue-cikk, nem rapport, hanem essai-forma.

Fogadd el ezt:

Az újkori tájkép

– különös tekintettel a téli tárlatra –

vagy a nézők??:

A tájképről,

A téli tárlat alkalmából.

A te címed után, ki fogja olvasni e cikket? Mindenki elég recenziót olvasott már.

... azért írtam úgy, hogy több legyen benne, mint napi-szóra pazarlás.

Ird fel válaszod ide, ha nem ragaszkodol rendelkezésedhez, de nekem különben mindegy.

De az helyes, amit mondom!

Híved: Keszler¹¹

Keszler formai, hangvételbeli alkalmazkodást követelt az írótól, és ízlésének megfelelő műfaji előírások betartására kötelezte. Nemcsak a szöveg műfaja szempontjából találóbb címet (Az újkori tájkép – különös tekintettel a téli tárlatra) javasolt, hanem

⁹ K. J. A. Z.-hoz, 1900. okt. 31., uo.

¹⁰ K. J. A. Z.-hoz, keltezés nélkül, uo.

¹¹ Keszler József Ambrus Zoltánhoz, keltezés nélkül, uo.

A Hét olvasóinak elvárásaival is érvelt: „A te címed után, ki fogja olvasni e cikket? Mindenki elég recenziót olvasott már.”

Ha a levelekben szereplő cikkeket visszakeressük, látható, hogy Ambrus követte az utasításokat, írásait a megrendelt témában hozta létre, például az 1900. április 22-én megjelent Berzsenyi-tollrajzban szó esik Rumbold szelleméről, vagy betartotta az előbb idézett címjavaslatot. A szerkesztői elvárásokhoz való alkalmazkodás mellett azonban olyan helyzetek is kialakultak, amikor az író csak részben igyekezett megfelelni az előírtaknak. Ambrus mindenik regénye a hírlapok vagy a folyóiratok tárca/irodalmi rovatában jelent meg, legtöbbször a korszak tárcaregényeinek szerkezetét követte. A *Midás király* mellett A Hétben közölt *Solus eris* című regénye viszont kivételt képezett, a folyóiratbeli folytatásos megjelenése és kiadott változata közötti különbségek radikális szerkesztői beavatkozásra utalnak, illetve a körülötte folyó levelezés a szerkesztői elvárások és az írói elképzelés eltérése miatt kialakult vitahelyzetet érzékelteti.

A *Solus eris* 1902. december 21. és 1903. május 31. között jelent meg A Hétben, könyvformában a Révai Testvérek 1907-ben adták ki. Kiss József a december 7-én közölt előfizetési felhívásban így harangozta be: „Az új évfolyam első felében sensatiója lesz A HÉT-nek, egy megragadó szépségű, nagystilű regény AMBRUS ZOLTÁN, lapunk oszlopos tagjának tollából: Solus eris, egy psycho-pathologiai regény, egy kétkedő, habozó művész-lélek története, mélységesen igaz és mélységesen szomorú.”

Két héttel ezután Ambrus elkezdte folytatásokban megjelentetni regényét, amely április végéig cselekmény szempontjából kb. eddig jutott el: Asztalos Gyula, egy neves budapesti festő tanítványa azt a feladatot kapja, hogy mestere helyett készítse el a Szepessy család egy elhunyt tagjának portréját az unoka arcvonásai alapján. Asztalos vonakodva, de elutazik a dunajeci kastélyba, ahol inkább társasági életet él, mint fest, és beleszeret a porté modelljébe, Katába. Úgy próbál a lányhoz közelebb férkőzni, hogy a nagynénjével, Valériával barátkozik össze, akivel hosszasan beszélgetéseket folytatnak. Ekkor Kiss József beleszólt a közlésbe:

Kedves barátom,

Nagy rémülettel látom, hogy a regényed, ahelyett hogy kibonyolódna, inkább bebonyolódik. Se vége, se hossza, se határa. Nekem szükségem van a helyre és senkinek sem engedhetem, hogy a lapomban kárt tegyen, neked se. Ha két hét alatt vége nem lesz a regénynek, én pontot teszek még a mondat közepén is és azzal vége. Azért nagyon kérek, ehhez tartsd magad. Arra is hajlandó vagyok, hogy külön mellékletet nyomatok és amennyit egy hét alatt összeírsz, akárhány oldal, mind kiszedetem. De én két hétnél tovább ezt a nyomdai akadályt nem tűröm.

Isten veled!

Hived

Kiss József¹²

¹² K. J. A. Z.-hoz, 1903. máj. 8-9. = AMBRUS Zoltán levelezése..., i. m, 81.

A felszólítás oka nem annyira a terjedelmi korlátozás volt, Kiss a befejezést inkább azért sietette, mert azt érezte, hogy a *Solus eris* nem az a mű, amely egy folyóirat hasábjain, hétről hétre közreadott folytatásokban működik. Bár az előfizetési felhívásban ő maga konferálta a *Solus eris* lélektani és művészregényként, valószínűleg nem számított arra, hogy ez a műfaj nem alkalmas tárcaregénynek. Ambrus művében ugyanis nagyon lassan haladt, sőt egy idő után leállt a cselekmény, a korabeli közönség oldalakon keresztül Asztalos Gyula és Valéria vitáját olvashatta arról, hogy van-e értelme a házasságnak. Az író a regény első részleteinek írásakor még valamennyire szem előtt tartotta azt, hogy alkalmazkodjon a mű mediális környezetéhez: igyekezett olyan epizódokra tagolni, amelyek szinte különállóan is megállják a helyüket, és a folyóiratolvasó bekapcsolódását bármikor lehetővé teszik, egy idő után már nem figyelt erre. A szereplők érzéseire, kapcsolataira reflektáló részek kerültek túlsúlyba. Az egyes szám első személyű elbeszélést levélforma, hosszan elnyúló párbeszédnek és monológok váltották fel, amely nem kedvezett a hétről hétre történő olvasásnak, nehezítette a történet követhetőségét.¹³

Rónay György¹⁴ és ráhivatkozva Lőrinczy Huba¹⁵ tézisregénynek nevezi a *Solus eris* (a tézis, amelyet a mű illusztrál véleményük szerint: az ember és főként a művész örökös magányra ítéltetett), amelynek jellegzetessége, hogy éppen a regényesség sikkad el, „a vékonyka mese csupán a problémának többé-kevésbé sikerült példázata”.

Ha elfogadjuk Rónay és Lőrinczy érvelését, akkor Ambrus Zoltán A Hét hasábjain, folytatásokban egy tézisregényt próbált közölni, de a korabeli meghatározást követve művészregényként vagy lélektani regényként is megközelíthetjük a művet. Bármelyiknek nevezzük, a regény struktúrájának nem kedvezett a folytatásos közlés, erre vonatkozhatott a Kiss József „regényed ahelyett, hogy kibonyolodnék, inkább bebonyolódik” kijelentése.

A levelet kézhez kapva az író követte a szerkesztő utasítását, és két hét alatt befejezte a *Solus eris* A Hétben. A folytatásos közlés utolsó két részében már nem találunk tépelődő monológokat vagy hosszas vitákat, hanem összesűrítve a cselekmény hátralevő részét olvashatjuk: Asztalos szerelmet vall Katának, majd előadják a nagyapának házassági szándékukat. Az öregúr döntés elé állítja a festőt: akkor veheti el Katát, ha állami hivatalt vállal, és nem fest többé. Asztalos bár közepszerű festő – amelyet ő is belát –, mégis a művészetet választja.

A terjengős közlés után a gyors befejezés feltűnhetett az olvasóknak, de Ambrus csupán egy szerzői kiszólással jelezte a közönségnek, hogy a regény könyvalakban bővebben tárgyalja majd az egyes eseményeket: „De mindezt, kivált a három hónapos küzdelem történetét, részletesen, csak más alkalommal – emlékezéseim

¹³ A tárcaregényről l. SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór...*, i. m., 146–154.

¹⁴ RÓNAY György, *Ambrus Zoltán: Solus eris = Uő, A regény és az élet*, Bp., Káldor Gyula K., 1947.

¹⁵ LŐRINCZY Huba, *A tézisek vallomása*, a Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1980/1, 12.

második részében – fogom elmondani a szives olvasónak, akinek türelmét máris próbára tettem.”¹⁶

Kiss József a befejezést ugyanolyan fölényes hangnemben nyugtázta, amilyenben az első levelet is írta:

Köszönöm, hogy szives voltál a regényt befejezni. Nem sajnálom, hogy erőszakot alkalmaztam, és te se sajnáld, legalább van egy olcsó bünbak, akinek esetleg a regény fogyatékoságait a nyakába lehet varrni. Csak akadémice beszélek, mert én a regényedet nem olvastam; majd elolvasom a Pallas kiadásában.

Üdvözlettel:

Kiss¹⁷

Ambrus érthető módon veszteségként élte meg a beavatkozást, ingerült válaszlevelet küldött, és ez alkalommal is kijelentette, hogy kötetben más lesz a *Solus eris*, hiszen a kiadó várhatóan nem köti meg a kezét, és írói szabadságában nem gátolja:

Nekem nincs szükségem bünbakra, a kinek a regényem fogyatékoságait a nyakába varrjam. Annál kevésbbé, mert könyvalakban az egész regény fog megjelenni és nem csupán a két harmada és az utolsó harmadának a vázlata. A „Hét”-ben azt tehetél a regényemmel, a mit akartál, mert, sajnós, nem voltam eléggé óvatos, és mert annak idején eszembe se jutott, hogy képes léssz ellenem elkövetni azt, a mit elkövetni méltóztattál. De ha a „Hét” gráciájából csorbát kellett ejtenem az írói reputációmon: gondom lesz rá, hogy ezt a csorbát kiköszöröljem.

Üdvözöl

Ambrus¹⁸

Kettejük vitájából a szerkesztő került ki győztesen, aki teljesen jogosnak tartotta eljárását, és egy héttel később kicsinyes gesztussal szankcionálta Ambrust visszafordulása miatt:

Kedves barátom,

Mint a Jövendő és az Uj Idők munkatársa bizonyára nem szorultál A Hét vasuti jegyére. E lapok szerencsájuknek fogják tartani, ha neked jeggyel szolgálhatnak. Nekem pedig kell a jegy saját munkatársaim számára. Légy hát oly kegyes és küldd vissza haladéktalanul a vasuti jegyemet. Tisztelő hived

Kiss József¹⁹

A *Solus eris* könyvalakban 1907-ben jelent meg a Révai Kiadó gondozásában, az *Ambrus Zoltán összes munkái* című sorozat II. részében. Az író átdolgozta a regényt, és megpróbálta eredeti elképzelését megvalósítani, a megcsorbult szerkezetet helyreállítani és könyvregényé formálni a művet. Ha összehasonlítjuk a folyóiratban

¹⁶ A Hét, 1903. máj. 31.

¹⁷ Kiss József Ambrus Zoltánhoz, 1903. máj. 23. = AMBRUS Zoltán levelezése..., i. m, 81.

¹⁸ A. Z. K. J.-hez, 1903. máj. 24., uo.

¹⁹ K. J. A. Z.-hoz, 1903. máj. 31., uo.

publikált és a kiadott változatot, látható, hogy a tagolás a 6. fejezettel bezárólag ugyanaz mindkettőben, nincs eltérés, csupán apró stilisztikai módosításokat tartalmaz a kiadás. A 6. fejezet után a kötetben még nyolc önálló fejezet (a Szépirodalmi Kiadónál megjelent kötetben pl. 80 oldal²⁰) következik, A Hét pedig még két részletet közöl. A folyóirat-változathoz valóban nem 8 fejezet hiányzik, hanem – ahogy már történt utalás rá – az író az utolsó két folytatásba tömörítette ezek vázlatát. Ambrus igyekezett egységesíteni hangvételében, szerkezetében és stilisztikailag is a művét, a veszteséget pedig úgy próbálta a javára fordítani, hogy az átdolgozás során írt 13. fejezetet, amely önmagában is megáll a lábán, *Románc* címen publikálta egy napilap, Az Ujság tárcanovella-rovatában.²¹

A Héthez kapcsolódó levelek és a *Solus eris* publikálása kapcsán kialakult vita jó példája annak, hogy a sajtóközegben publikált szövegek alakulását mennyire befolyásolta a szerkesztői akarat, az apró javaslatoktól az egészen radikális beavatkozásig, ugyanakkor azt is láttatja, hogy egy irodalmi folyóirat szerkesztése sok szempontból hasonlított a napilapokéra, és a főszerkesztő nemcsak a rossz szerkezetű mondatokat és jelzőket javíttatta, hanem az írások tárgyát, hangvételét és tartalmát is sokszor meghatározta.

²⁰ AMBRUS Zoltán, *Solus eris*, Bp., Szépirodalmi K., 1972.

²¹ Az Ujság, 1907. jan. 21.